

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

3

XX

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1972

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Kirill V. Čistov, Specifikum folklóru vo svetle teórie informácie	345
Józef Burszta, O folklóre ako súčasnom spoločensko-kultúrnom jave	361
Todor I. Živkov, Folklórne festivaly v Bulharsku	369
Mária Kosová, Historické povesti s tureckou tematikou. K teórii fabuly a sujetu	375
Dagmar Klímová, Ukoly textové kritiky na základě pověstí o Turcích	389
Viera Gašparíková, Príspevok k poznávaniu súčasného stavu ľudových rozprávok	403
Pavol Stano, Výstavy ľudového staviteľstva v strednej Európe koncom 19. storočia	418
Zora Apáthyová-Rusnáková, Príspevok ku klasifikácii vidieckej rodiny na Slovensku	449
Irena Pišúťová, Rezbár a sochár Matej Čupec	462

MATERIÁLY

Emília Horváthová, Zo zvykoslovných a poverových reálií na hornom Spiši	486
---	-----

DISKUSIA — GLOSÝ

Mária Dzubáková, Miesto a význam folkloristického výskumu v literárnej histórii	504
Mária Prasličková, Poznámky k príspevku J. Gallu: <i>Sklárstvo a obložiarstvo na Muránskej Hute</i>	508

ROZHLADY

Ester Plicková, Jubileum Michala Markuša	511
Soňa Burlasová, II. etnomuzikologický seminár	518
Bohuslav Beneš, Strážnice 1971	519

RECENZIE A REFERÁTY

András Krupa, Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál (J. Mjartan)	522
Problémy sujetu. Litteraria, 12, 1969. (M. Kosová)	523
Emília Horváthová, Stručný dotazník pre výskum ľudového liečenia (M. Markuš)	524
Zborník Slovenského národného múzea, 64, 1970, Etnografia 11. (P. S.)	525
Zborník Slovenského národného múzea, 65, 1971, Etnografia 12. (J. Mjartan)	526
Petr G. Bogatyriov, Souvislosti tvorby (M. Lešěák)	527
Marta Šrámková, Katalog českých lidových balad. IV. (S. Burlasová)	528
Lidové povídky z Podkrkonoší. II. (V. Gašparíková)	529
V. F. Horlenko — I. D. Bojko — O. S. Kunyčkyj, Narodna zemlerobška tehnika ukrajinciv (M. Mušíňka)	531
Sovetskaja etnografija, r. 1968—1971 (A. Pranda)	533
Documentatio ethnographica (S. Švecová)	536

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Кирилл В. Чистов, Специфика фольклора в свете теории информации	345
Йозеф Бурста, О фольклоре как о современном общественно-культурном явлении	361
Тодор И. Живков, Фольклорные фестивалы в Болгарии	369
Мария Кошова, Исторические предания с турецкой тематикой. К теории фабулы и сюжета	375
Догмар Климова, Задачи текстологической критики на основе преданий о турках	389
Вера Гашпарикова, К познанию современного состояния народных сказок	403
Павол Стано, Выставки народного строительства в Центральной Европе	418
Зора Апаты-Руснакова, К классификации провинциальных семей в Словакии	449
Ирена Пишутова, Резчик и скульптор Матеј Чупец	462

МАТЕРИАЛЫ

Эмилия Горватова, О реальных обрядов, обычаев и поверий в вышнем Спише	484
--	-----

ОБЗОРЫ

ДИСКУССИИ

РЕЦЕНЗИИ И ДОКЛАДЫ

Na 1. strane obálky: Matej Čupec, Horná Štubňa, Dve ženy. Ľudová rezbárska práca, 1969. Foto O. Vlková.

Auf der Vorderseite des Umschlages: Matej Čupec, Horná Štubňa, Zwei Frauen. Volkstümliche Schnitzarbeit, 1969.

PRÍSPEVOK KU KLASIFIKÁCIÍ VIDIECKEJ RODINY NA SLOVENSKU

(Z materiálov gemerských obcí Rudná a Kružná)

ZORA APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

Predkladaná práca vznikla na základe terénneho výskumu v r. 1968 v obciach Rudná a Kružná¹, ležiacich na území bývalej Gemerskej župy. Pre pochopenie prostredia, z ktorého náš materiál čerpáme, považujeme za potrebné uviesť niekoľko retrospektívnych dát.

Skúmané obce sa rozprestierajú v bezprostrednom susedstve banického mesta Rožňavy a ich vznik súvisí s rozvojom baníctva a hutníctva v tejto časti Slovenského rudohoria. Napriek spomínanému zjednocovaciemu činiteľu vznik oboch obcí podmienili rozličné faktory. Na vznik Rudnej pôsobil výskyt železnej rudy.² Kružná vznikla neskôr ako osada uhliarov a ťažiarov dreva.³ Majetkoprávne chotáre oboch obcí zväčša patrili panstvám v Kružnej a v susednom Brzotíne.⁴ Časť obyvateľstva Kružnej, ale i Rudnej pracovala ešte i v tomto storočí na poliach veľkostatkov. Je pozoruhodné, že napriek bezprostrednej geografickej blízkosti a rovnakým poľnohospodárskym pomerom si obe obce až do nášho storočia v podstate zachovali svoj pôvodný charakter; aj keď uhliarstvo už dávnejšie zaniklo, z Kružňanov sa nestali baníci. Baníctvo ako všeobecný zdroj zárobku sem fakticky preniklo až po druhej svetovej vojne.

Z hľadiska etnického ležia obce na slovensko-maďarskom pomedzí, patria však do jazykovej sféry maďarskej.⁵ Podľa posledného sčítania ľudu (v r. 1970) sa skoro 90 % obyvateľstva Rudnej hlási k slovenskej národnosti.⁶ Ak hodnotíme túto oblasť z hľadiska minulosti, okrem slovenského a maďarského etnika tu vystupuje aj silná nemecká a valašsko-rusínska kolonizácia. Táto etnická mnoho-

¹ K otázke výberu lokalít pozri: MJARTAN, J.: Výskum maďarského etnika na Slovensku, Slovenský národopis (ďalej SN), 4, 1956, s. 320—321.

²⁻⁴ O vzniku oboch obcí a ich majetkovej držbe obširnejšie informujú: BARTHOLOMAEIDES, L.: Inelyti Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica, Levoča 1806—1807, s. 603 a 689; EISELE, G.: Gömör és Borsod vármegyének bányászati és kohászati monografiája. Ban. Štiavnica 1907, s. 53; CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. Bratislava 1923, s. 197; ILA, B.: Gömör megye. III. Budapest 1946, s. 436, 531.

⁵ Podľa literatúry sa dá predpokladať, že v Rudnej sa v minulosti striedal pomer slovenského a maďarského živilu, kým Kružná bola vždy prevažne maďarská. (BARTHOLOMAEIDES: c. d., s. 603 a 689.)

⁶ Údaj získaný z predbežných cyklostylovaných materiálov, určených pre miestne správy.

vrstevnosť sa nevyhnutne odráža i v kultúrno-historickom aspekte. Na kompetentné vyhodnotenie z toho vyplývajúcich otázok nemáme dosiaľ potrebné zázemie a predpoklady.⁷ Ak v závere práce poukážeme na niektoré skutočnosti, bude to skôr ilustrácia šírky problému ako príspevok k jeho riešeniu.

Obec R u d n á je sídelne i spoločensky rozdelená na dve základné skupiny. Jednu tvorí tradičná obec s potomkami starých obyvateľov, baníkov už za feudalizmu, druhá zasa banícka kolónia, založená v r. 1873 štátnou akciovou spoločnosťou. Hoci obyvatelia oboch častí obce boli baníkmi v tých istých baniach, ukazuje sa, že v tunajších pomeroch bolo takmer sto rokov málo na to, aby sa z týchto dvoch častí stal spoločensky, ale aj hospodársky jednotný obecný celok. Pritom je zaujímavé, že oproti okoliu vystupujú obyvatelia celej obce jednotne. Na konkrétnu otázku — ako spolu vychádzajú obyvatelia kolónie a starej obce — dostane cudzí človek spravidla jednotnú, pozitívnu odpoveď z oboch strán.⁸ Táto odpoveď sa však stáva skutočnosťou spravidla iba na báze baníckej práce a z nej vyplývajúcich pracovných a spoločenských povinností. Vstupom do bane sa rovnako z dedinčanov ako z kolonistov stávajú baníci, riziko i farcha baníckej práce, znášané rovnako jednými i druhými, pôsobia ako zjednocujúci faktor. Najdôležitejším prejavom baníckej stavovskej spolupatričnosti mimo práce v bani je spoločné vyjadrenie poslednej úcty pri pohrebe baníka, na ktorom sa spravidla zúčastňuje bez pozvania každý príslušník tejto profesie, bez ohľadu na príslušnosť k tej-ktorej časti obce.

Popri práci v bani sa aktivita oboch skupín prenáša do úplne odlišných záujmových sfér. U kolonistov inklinuje k sfére malomestského spôsobu života a oddychu, u dedinčanov je to zas druhé zamestnanie — poľnohospodárstvo, ktoré tvorí dominantu v charaktere kultúry svojich nositeľov. Vzhľadom na predošlé konštatovanie treba podotknúť, že vplyv proletárskej kultúry kolónie na obec jestvoval a urýchlil narušenie tradičnej kultúry. Nedokázal však rozrušiť suicentrizmus tradičnej obce. Pri probléme suicentrizmu tradičnej obce sa trochu zdržíme, pretože je závažným momentom z hľadiska spoločenskej charakteristiky Rudnej. Súčasťou tejto charakteristiky je však i teritoriálne rozčlenenie obce. Z tohto aspektu sa fakty javia nasledovne: Banícka kolónia, resp. obe etapy jej výstavby, boli lokalizované nad hlavnú hradskú, vedúcu od Rožňavy k Štítniku, bližšie k rudonosnému vrchu. Stará obec sa zas rozprestierala pod cestou v širšej časti údolia, takže medzi nimi bolo nevelké voľné priestranstvo. V povojnových rokoch, keď u nás vznikla nová vlna masovej výstavby rodinných domkov, i potomkovia starých kolonistov začali stavať. Zhruba za desať rokov sa celý priestor bývalej kolónie doslova zaplnil novými domami. V priestore kolónie sa už stavať nedalo a dedinčania zasa nechceli predávať pozemky kolonistom. Z tejto disharmónie záujmov vznikol niekoľko rokov trvajúci spor, ktorý sa dostal i na úradné fórum. Až na zakročenie okresu ponúkla donútená obec na tento účel urbársky pasienok nad cestou — vedľa kolónie. Aj keď obec musela ustúpiť, podarilo sa jej zamedziť usídleniu kolonistov v jadre dediny. Na spor nezabudla ani jedna, ani druhá strana. Novou výstavbou v oboch častiach obce vznikol ucelený zastavaný komplex. Zblízka teda pozorujeme, že napriek zdanlivej jednote až dodnes jestvuje striktné vymedzenie plochy a priestoru v obci, delenie na dedinu a kolóniu. Spoločenská a územná separácia dediny a kolónie je o to dôležitejšia, že už od

⁷ Pozri bližšie RUSNÁKOVÁ, Z.: Krátko o probléme interetnických vzťahoch. SN, 17, 1969, s. 412.

⁸ Táto reakcia vyplýva zo skutočností, ktorými sa bližšie zaoberá J. KANDERT vo svojej kandidátskej práci: Členství v totálných skupinách a chování jednotlivce. Rkp. 1969.

začiatku storočia mnohí dedinčania — obyčajne ako mladomanželia — využívali možnosť bývania v kolónii (ako banskí zamestnanci) do času, kým si v obci nepostavili vlastný dom. Okrem toho nikdy nebol obchod ani krčma v priestore kolónie, čiže obyvatelia sa stretávali aj v týchto verejných priestoroch, pravda, i tie sa nachádzali pri ceste, čiže na pomedzí dediny a kolónie.

Základným a najdôležitejším delidlom obce a kolónie je poľnohospodárska práca, ktorá je najdôležitejším zjednocujúcim prvkom obyvateľstva starej obce. Spôsobuje rozdiel v štýle života kolónie a obce dodnes. Kým baníkom z kolónie končí sa práca odrobením pracovnej smeny v bani, baníci zo starej dediny nastupujú do druhej smeny na poli — na zámumienok, či v JRD. Podobne je to aj s ich ženami. Ešte za prvej republiky, keď sa v baniach v Rudnej naplno ťažilo, pracovali banícke dievčatá pri triedení a umývaní rudy; po vydaji manželky baníkov zostávali zväčša doma, ale ženy z dediny niesli ťarchu poľnohospodárskej práce naďalej. Podobne je to aj dnes, keď základný počet hodín na JRD (kvôli záhumienku) odpracúvajú ženy. Muži z dediny si zas v čase nalievavých poľnohospodárskych prác vyberajú dovolenku. Aj tamojšie JRD zápasí s nedostatkom pracovných síl v dôsledku zdvojeného zamestnania svojich členov, ale baníci z kolónie sa na družstevných prácach nezúčastňujú, aj keď svoje miniatúrne záhradky opatrujú s veľkou starostlivosťou. V roku výskumu pracovali na JRD iba dvaja bývalí baníci z kolónie. Zdvojené zamestnanie dedinčanov malo v súčasnosti za následok i dosť silný ekonomický efekt, ktorý sa odráža v počte novopostavených domov, na ich zariadení, v počte áut vlastniacich dedinčanmi, ako i veľkosti výbav dospievajúcich dievčat a mládencov. Tento dôsledok zdvojeného zamestnania dedinčanov je novým predmetom rozporu dediny a kolónie. U kolonistov vzbudzuje závisť, u dedinčanov spôsobuje známu túžbu a úsilie nezaostať za ostatnými, čo znovu vo svojom dôsledku pôsobí zjednocujúco na dedinu.

Názorným príkladom rozdielnosti prejavu spoločenského sebazatriedenia u baníkov z dediny a baníkov z kolónie je politicko-vedomovací proces, ktorého odrazom je aj účasť v politických stranách za prvej ČSR. Obyvatelia kolónie sa hlásili k sociálnym demokratom a komunistom, naproti tomu v dedine vznikla silná bunka agrárnej strany. Bunka agrárnej strany v dedine vznikla ako odraz potreby odlišenia sa roľníkov — majiteľov pôdy od kolonistov.

Pretože obec K r u ž n á nemá taký výrazný spoločenský profil, základné historické informácie o nej podávali sme v úvode — situáciu v obci už len v krátkosti doplníme. Kružná si, aj čo sa týka autochtónnosti obyvateľstva i ako sídelná jednotka, udržala rovnorodý charakter. O Kružnej treba poznamenať, že staršia časť obdobia, v ktorom zachytávame tunajšiu rodinu, je obdobím konečného dožitia a rozpadu zemianskej kúrie. To znamená, že tu ešte pred pozemkovou reformou (t. j. pred rokom 1925) dochádza k uvoľneniu istých pozemkových rezerv (v intraviláne aj v extraviláne) pre hospodárske a rezidenčné delenie tunajších rodín.⁹

Z predehádzajúcej state vyplýva, že obyvateľstvo Rudnej sa delí na dva odlišné spoločenské celky: a) na banícku kolóniu, pripomínajúcu v okolitom prostredí enklávu; b) na jadro obce s potomkami dávnych obyvateľov, ktorých kultúrny charakter zapadá do širšieho historicko-geografického celku daného kraja. Tým, že úlohou štúdie je podať obraz o charaktere rodiny v dvoch obciach — Rudnej a Kružnej — z hľadiska ich zatriedenia do širšieho kultúrno-vývojového

⁹ Z vlastného výskumu v pozemkovej knihe na Okresnom notárskom úrade v Rožňave: Majetok rodiny Mariássy s chotárskymi časťami v Rudnej, Kružnej a Brzotine r. 1892 prechádza na priekupníka Gyulu Poscha, ktorý sa r. 1903 začína s jeho rozpredajom.

a čiastočne etnického komplexu, robotnícka rodina rudnianskej kolónie je mimo vytýčenej úlohy štúdie. Nezahrňujeme ju preto do nášho rozboru charakteru rodiny v Rudnej a Kružnej.¹⁰ Paradoxom svojho druhu je, že obyvateľstvo starej obce Rudná ako celok vystupuje jednotne, neprijímajúc do svojho streda kolonistov, a to ani poskytnutím bytu alebo stavebného pozemku a v jednoznačnom odsudzovaní vzájomných sobášov. Na druhej strane však dočasne využíva možnosť bývania v bytoch kolónie.

Popri kultúrnych a spoločenských rozdieloch kolónie a jadra obce Rudná možno konštatovať, že rozdiely medzi dvojicou skúmaných obcí, teda Rudnou a Kružnou, sú nepatrné. Obyvatelia obidvoch susedných obcí sú nositeľmi tých istých regionálnych kultúrnych tradícií.

Rodina z Rudnej a Kružnej je organizovaná na báze *minorátu*.¹¹ Počíta s čo najrýchlejšou emancipáciou starších synov. U domkárov v čisto poľnohospodárskych oblastiach vylučujeme existenciu veľkorodiny pre nedostatok pôdneho základu a teda i pracovnej možnosti v rámci vlastnej rodiny. V oblasti, kde je možnosť i potreba pracovať mimo poľnohospodárstva (a do takejto oblasti patrí i nami skúmaná rodina), nebolo potrebné vyvinúť podmienky a prostriedky pre poskytnutie pracovných možností vo vlastnej rodine. V skúmaných lokalitách pre udržanie mnohodetnej rodiny nebolo nevyhnutné, aby najstarší syn začal otcovi čo najskôr pomáhať v poľnohospodárstve (čím obyčajne nadobúda i právo usadiť sa na rodičovskom majetku); nevyhnutným však bolo, aby začal čo najskôr zarábať. Uprednostnenia vyplývajúce z obyčajového práva tu naopak umocňujú nároky najmladšieho syna okrem iného i preto, lebo je žiadúce, aby starší čo najskôr odišli — osamostatnili sa. Tento základný princíp však nevylučuje existenciu spoločnej rodiny rodičov a sobášených detí. Toto čiastočne vyplýva i z obyčajového práva, znejúceho v prospech sobášených detí a umožňujúceho im počítať s partikulárnym právom domicilu vzhľadom na rodičovskú rezidenciu a čiastočne i s alimentárnou vybavenosťou rodičovského domu. Keďže tunajšie rodiny boli mnohodetné, stávalo sa, že i dvaja synovia (i tri deti) so svojimi rodinami bývali pod jednou strechou s rodičmi. S konzumnou jednotou sme sa u takto širokých rodín nestretli ani v rámci recentného materiálu. Ide tu o uplatnenie obyčajového partikulárneho práva domicilu, ktoré majú deti vzhľadom na rodičovskú rezidenciu a nie o rezidenčnú jednotu v tom zmysle, ako sa spomínaný termín používa v národopisnej literatúre. Naše tvrdenie, že nejde o rezidenčnú jednotu rodiny potvrdzuje nasledujúci fakt: v skúmanom teréne sa stretávame i so snahou vyhnúť sa preplneniu domov tým, že sa ďalší syn neženil dovtedy, kým sa ženatý neosamostatnil. Existencia zloženej rodiny — teda rodiny rodičov s rodinami svojich detí — bola v kolektívnom povedomí Rudnej a Kružnej považovaná za prechodnú fázu k úplnému osamostatneniu sa synovských rodín. Spoločné bývanie, s ktorým niekedy súvisí aj alimentárna jednota rodiny, trvalo len do času, kým si individuálne rodiny detí zo zárobkov mimo vlastnej rodiny nenadobudli prostriedky na *n o v ý d o m*. V Rudnej to bola spravidla práca v bani, v Kružnej prv hlavne drevorubačstvo súvisiace s uhliarstvom a poľnohospodárska nádennícka práca alebo práca v brzotínskom liehovare, prípadne pri železnici a čiastočne baníctvo. K osamostatneniu starších synov napomáhal aj úzus čiastočného vydelenia majetku, hlavne stavebného pozemku synovským rodinám. Začiatkom prvej republiky bolo napríklad v Rudnej

¹⁰ Pozri bližšie Československá vlastivěda. III. Lidová kultura. Praha 1968. Stař B. FILOVEJ: Rodinný život — heslo Dělnická rodina, s. 552—553.

¹¹ O otázkach terminov pozri str. 456 n. tohto príspevku.

iba šesť gazdov, ktorí nikdy nepracovali v bani; to v tunajších pomeroch znamená, že vlastnili okolo 20 jutár pôdy. Ich synovia — okrem najmladších, ktorí neskôr vystriedali svojich otcov furmanov — všetci pracovali ako baníci pod zemou. Čo sa zárobku týka, dodržiavalo sa pravidlo, že zarobené peniaze sú osobným majetkom, ktorý má slúžiť ako prostriedok na dosiahnutie emancipácie. Zásada zárobkovej nezávislosti od rodičovskej rodiny sa v rámci zachyteného recentného materiálu dodržiavala i v Kružnej. Predpokladom pre oddelenie sa synovskej rodiny od rodiny rodičovskej bolo v Rudnej i Kružnej získanie samostatného obydlia — obyčajne nového domu. V chudobnejších rodinách si na výstavbu domu dlhšie počkali, ale zato dosť často sa tu stretávame s odchodom mladých rodín do spomínanej baníckej kolónie.

V zásade možno povedať, že tunajšia rodina je patrilokálna, čiže spravidla synovia privádzajú svoje nevesty do rodičovského domu. O patrilokálnom usadení sa, resp. o trvalom patrilokálnom manželstve však možno hovoriť iba u najmladšieho syna, ktorý má právo, ale i povinnosť, zostať v rodičovskom dome spolu s rodičmi; k tomuto smeruje i výchova detí od detstva. Na druhej strane tunajšia dočasná patrilokálnosť manželstva u starších synov vo všeobecnosti spočíva v tom, že mladomanželia sa v prvých rokoch manželstva spravidla uchylujú k mužovým rodičom — do času, kým si nenadobudnú prostriedky na nový dom. Základná výpomoc pre výstavbu nového domu — ak možno s nejakou rátať — predovšetkým povinnosťou mužových rodičov. Spočíva hlavne v poskytnutí stavebného pozemku, prípadne pozemku na výmenu. V rodičovskom dome obsadzujú mladomanželia obyčajne zadnú izbu a stravujú sa s rodičmi, čo znamená, že vypomáhajú i v poľnohospodárstve. Táto úloha je predovšetkým nevestina, lebo syn chodí zarábať mimo domu. Tu však treba poznamenať, že v domoch, kde bolo viac neviest, dochádza spravidla k rozluke stravovania a k odlúčeniu sa rodiny staršieho syna. Osamostatnenie sa vo varení neznamená však separátne bývanie; z toho vyplýva zovšeobecnenie, že alimentárna povinnosť je popri práve domicilu iba doplnkový jav. Z hľadiska delenia priestorov domu sa väčšinou dodržiavalo pravidlo, že starší brat s rodinou býval v zadnej izbe, rodičia so svojimi deťmi v prednej izbe, prípadne mladší brat s rodinou v prednej izbe, rodičia v kuchyni a neženatí a malí súrodenci tam, kde bolo miesto. Nezriedka boli preľudnené domy, spravidla v rodinách, kde dospievali synovia tesne po sebe. V takýchto prípadoch obyčajne prostredný syn, ktorý oproti staršiemu bratovi nebol ešte taký zabývaný a ani perspektívne nemal v dome miesto, odchádzal z domu najskôr. Medzi rodinami starších synov a otcovskou rodinou sa v dôsledku povedomia nedefinitívnosti situácie vyvinul osobitný vzťah, ktorý vo väčšine prípadov vyvolal čo najväčšiu snahu po osamostatnení sa. Tento vzťah vyjadrujú niektoré zachytené konštatovania ako napr.: „... ja som svokre nebola potrebná...“, alebo: „... otec nás potreboval len dovtedy, kým nemal kto robiť; keď sa najmladší brat vrátil z vojny, vyhnal nás“ ap. Kvalita vzťahov medzi rodičovskou rodinou a rodinou najmladšieho syna sa však musela podrobiť väčšej vzájomnej tolerantnosti, pretože tradovaný zvyk donášal so sebou trvalé spolužitie týchto dvoch rodín. To znamená, že spravidla dochádza k rozpadu rodičovskej rodiny na individuálne rodiny starších synov a rozšírenú rodinu, pozostávajúcu z rodiny rodičov a rodiny najmladšieho syna, ktoré žili v rezidenčnej a konzumnej jednote. Dnes, keď je už vekový rozdiel medzi rodičmi a najmladším synom v dôsledku poklesu populácie menší a v dôsledku zárobkových možností nezávislejší, vytvára sa medzistupeň, podporujúci popri rezidenčnej jednote individualizáciu týchto dvoch rodinných buniek.

O tomto informuje I. Sz., nar. 1905, roľníčka (3 ha ornej pôdy). V roku, keď sa informátorka vydala, gazdovstvo prevzal jej muž (bol doma už iba on), lebo

otec utrpel úraz. Mladí pracovali na svojom i na cudzom. Stará gazdiná varila a dávala pozor na deti. Dlho bývali v starom svokrinom dome. V roku 1962 sa presťahovali do nového domu (3 izby, kuchyňa, kúpeľňa, letná kuchyňa). V letnej kuchyni spávala svokra, ktorá dlho žila a dožila sa pravnúčat. „Aj keď medzi mnou a svokrou to bolo všelijak“, informátorka so zadostučinením rozpráva ďalej. „Pred smrťou mi povedala: Tak, dievka moja, boh ňa žehnaj! A ja na to: — Teraz už nie, nech ňa skára! A svokra sa ospravedlňovala. — Nuž, dievka moja, i ty si povedala, i ja som povedala.“ V súčasnosti má informátorka i s mužom posteľ v letnej kuchyni, aj keď má „hore“ jednu izbu. V lete, keď dcéra chodievala pracovať na JRD, varia spolu. V zime varievajú osobitne. Na otázku, ako vychádzajú s mladými, informátorka odpovedala: „Dcéra mi je to, je to iné, ako nevesta.“ (Informátorka mala iba dcéry.)

Od posledného desaťročia minulého storočia sa stretávame v oboch obciach s pomerne veľkými domami, ktoré majú dve izby, kuchyňu, komoru a maštal, pričom predná izba nikdy nezostáva neobývaná. Prvá izba („Prvá izba — gazdovská izba“) patrí gazdovskému páru a ich deťom, pričom zadná slúži buď starým rodičom, buď mladému manželskému páru detí. V súčasnosti, keď je v oboch obciach zhruba polovica nových domov s polosuterénnymi miestnosťami, nachádzame mnoho variantov delenia priestorov domu, meniacimi sa z prípadu na prípad. Vo všeobecnosti však možno zhrnúť, že starí bývajú zväčša v tzv. letnej kuchyni, aj keď majú v hornej časti domu vydelenú izbu. Oddelené varenie mladých a starých, aj keď sa priebežne vyskytuje zhruba 1 : 1, sa zväčša považuje za negatívny prejav, za možný prejav neznášanlivosti. Podobne, ak sa všetky deti rezidenčne osamostatnia, je začas rodina vystavená dohadom o neznášanlivosti.

Na dokreslenie obrazu o živote v rodine ešte niekoľko poznámok o osude sirôt a vdov. Žena svojím vydajom prechádza do rodiny muža a rodí v ňom svoje deti za opatery svokry. Jej matka patrí iba k prvým návštevníkom rodičky a dieťaťa. Ak však zomrie žena v mladom veku, starostlivosť o jej dieťa preberá predovšetkým jej matka, prípadne sa o dieťa starajú matrilineárni príbuzní, často ujec dieťaťa. Podobne bývali zaopatrené slobodné matky so svojím dieťaťom. Tento zvyk sa zachováva dodnes. Často sa v súčasnosti stretávame s prípadmi, keď slobodné alebo rozvedené matky nechávajú svoje dieťa v rodine svojich rodičov, čo súčasne znamená i v rodine brata, čiže ujca dieťaťa. Starí to odôvodňujú tým, aby dieťa nebolo predmetom nezhôd v novom matkinom manželstve. Ujcova rodina sa obyčajne podriaďuje. Mladá bezdetná vdova sa vracala do rodiny svojich rodičov bez nároku na podiel po mužovi, keďže v skorej mladosti obyčajne ani muž nemal svoj samostatný majetok. Mladá neosamostatnená vdova s deťmi, ktorá nemala veľkú možnosť návratu do rodičovskej rodiny, teoreticky mohla zostať v mužovej rodine, bola tu však iba neplnoprávnym, cudzorodým prvkom. Preto sa často uzatvárali manželstvá medzi vdovcami.

Záverom opisu základných charakteristických črt tunajšej rodiny sa dostávame k otázkam deľby majetku. Aj keď de jure mali nárok na rovnaký diel rodičovského majetku všetci pozostalí, teda synovia i dcéry, de facto prebiehala — a čiastočne i prebieha — deľba podľa zvykového práva. V Rudnej a Kružnej zvykovoprávna tradícia určuje, že synovia majú prednosť pred dcérami, najmladší syn pred ostatnými synmi, to znamená, že v oboch prípadoch sa pri pozostalostnej deľbe majetku zásadne uplatňuje princíp prednostného práva najmladšieho syna na reálnu časť majetku, predovšetkým na rodičovský dom¹²

¹² O tomto zvyku hovorí už Verbőczy v Tripartite; na druhej strane však máme z nášho územia tiež záznamy, podľa ktorých prechádzal na najstaršieho syna, inokedy sa delil po miestnostiach alebo dokonca po hradách.

a čiastočne i pole. K tomuto smeruje tak výchova detí v rodine, ako aj sama skladba rodiny, vyplývajúca z postupného vydeľovania starších synov rodiny. V zásade sa uplatňujú dva rozdielne spôsoby odovzdávania či postúpenia majetku, závisiace viac-menej na subjektívnych okolnostiach v jednotlivých rodinách, nemožno ich pripísať iba majetkovým rozdielom medzi obyvateľstvom.

A. Najčastejšie sa stávalo, že po čiastočnom vydelení emancipujúcich sa detí si rodičia ponechávali podstatnú časť majetku až do smrti. V takýchto prípadoch dochádzalo k definitívnej deľbe až po úmrtí rodičov, prípadne jedného z nich, pričom sa delil zvlášť otcov a zvlášť matkin majetok. Ak bola pozostalosť malá, prakticky nedeliteľná, získal ju najmladší syn, ktorý sa spravidla po založení vlastnej rodiny usadzuje v rodičovskom dome a súčasne preberá povinnosť opatrovať rodičov. V prípade, že je majetok zadlžený, preberá na seba úhradu dlhov a súrodencov nevypláca. Ak je majetok nezaťažený, vyplatí súrodencov najsamprv „z domu“ — pred jeho adaptáciou. V prípade, že rozsah majetku dovoľuje reálnu deľbu, bratia majú prednosť pred sestrami, ktoré bývali v rámci emeritácie „vyplácané“. Dievčatá zo zámožnejších rodín však už na začiatku storočia pri tejto príležitosti dostávajú lúku alebo i stavebný pozemok. Konkrétny priebeh deľby medzi mužskými súrodencami prebiehal nasledovne: Nehnutelnosť, teda polia i lúky, delili bratia na spoločnom posedení, na ktorom sa zúčastňovali spravidla iba oni. Majetok sa delil na toľko dielov, koľko bolo bratov podielnikov tak, že sa spájali lepšie i horšie časti, prípadne horšej zeme bolo viac. Jednotlivé konkrétne diely sa potom napísali na lístky, ktoré sa ťahali z klobúka — žrebovalo sa. Viacerí obyvatelia sa pri pozemkovej reforme v r. 1925 snažili kúpiť aspoň jutro zeme pre každé svoje dieťa, bez rozdielu pohlavia. Vtedy sa pri deľbe prihliadalo i na lokalitu poľa, čo napr. znamená, že sestra, čo bola vydatá v Brzotíne, dostala pole, lokalizované bližšie k Brzotínu ap. Deľba súrodencov po smrti rodičov prebiehala v tých rodinách, kde neboli súrodenci úplne vydelení ešte za života rodičov. Toto prakticky znamenalo, že až do smrti rodičov sa na prácach pri obhospodarovaní pozemkov a potom aj na podiely z úrody zúčastňovala rodina najmladšieho syna, ktorý zostal s nimi. Po smrti rodičov najmladší syn stratil užívacie právo na celý majetok a pozemky podliehali deľbe.

B. Vyskytujú sa však i prípady, že rodičia ešte za svojho života rozdelia majetok. Tu dieťa, ktoré zostáva s rodičmi, je pri deľbe zvýhodnené. Rodičia si týmto pre prípad nemohúcnosti v starobe zabezpečujú i na písme vyživovaciu povinnosť toho z detí, ktoré požíva výhody. Spravidla i v týchto prípadoch je to najmladší syn. Vzácnnejšie hnutelnosť, hlavne dobytok, si ponechávajú rodičia až do smrti. Výnos z tohto im má zabezpečiť akési vreckové a neskôr trovy na pohreb. Posledné zaopatrenie rodičov je povinnosťou toho zo súrodencov, s ktorým rodič býva. Informátor F. B., 56-ročný, spomína, že v čase adaptácie domu, keď nemali kde bývať, vzala k sebe matku informátorova sestra, kým on s rodinou odišiel ku svokrovcem. Dom ešte nebol dohotovený a matka zomrela. Keďže matka bývala už dva roky u sestry, chcela ju ona pochovať. On si však vzal za povinnosť uhradiť matkin pohreb „aby sa nehovorilo“, hoci si musel peniaze vypožičať, pretože stavba domu ho celkom finančne vyčerpala.

Varianty tunajšej rozšírenej rodiny nesú niektoré znaky hospodárskej a organizačnej jednoty, vyplývajúcej zo spoločného bývania. Nachádzame tu aj podriadenie sa vôli rodičov, vlastníacich majetkový základ.

Príklad, ktorý na tomto mieste uvedieme, je príkladom z konca dvadsiatych rokov. Ide o rodinu vtedajšieho richtára a človeka s najväčším vplyvom v obci (Kružná); ide o všestranne výnimočnú osobnosť. Po ženbe staršieho syna (mal dvoch synov a tri dcéry) začali hneď so stavbou nového domu v pravej časti

širokého dvora. Po dohotovení domu sa tam mladá rodina hneď aj presťahovala, ale jej úplné osamostatnenie otec nedovolil, pretože jednak nechcel drobiť majetok, jednak potreboval pracovné sily. Syn však, aby nebol natoľko závislý od otca, chytil sa obuvníctva. Po niekoľkých rokoch spoločného gazdovania, keď sa oženil mladší syn, vydal otec staršieho syna natoľko, aby si mohol dorobiť základné poľnohospodárske plodiny pre vlastné živobytie. V konkrétnom prípade teda otec svoje *b o h a t s t v o* zjavne prejavil tradičným symbolom emancipácie — samostatným domom, na druhej strane však neposkytol synovi možnosť zárobkovej emancipácie. Syn sa postavil proti otcovej autorite tým, že manifestoval (jemu i obei) svoju zárobkovú emancipáciu — dal sa na obuvníctvo. Z hľadiska štatistického je náš príklad ojedinelý, ale z aspektu tradície emancipácie je podľa našej mienky exemplárne ilustratívny. Totiž za iných tradično-zvykových podmienok, t. j. v oblasti patriarchálnych roľníckych rozšírených rodín predstavuje rodinu s možnosťou vytvoriť typ rodiny — poľnohospodárskej výrobnjej jednotky, zodpovedajúci práve onej odlišnej rodinnej tradícii.

Ak zhrnieme: pri skúmanom type rodiny sa prvky jednotnej organizácie práce, bývanie a niekedy i stravovanie považujú iba za *katalyzátora*, napomáhajúceho emancipáciu synovských rodín, čoho základ je daný akceptovaním zárobku ako osobného majetku. Čiže, aj keď má spôsob života tunajšieho typu rodiny niektoré *p o d o b n é* črty so životom feudálnej roľníckej rodiny, vcelku ide o dva rozličné útvary modu *vivendi*. K odôvodneniu tohto stanoviska sa vrátíme v ďalšej časti štúdie.

Tunajšia oblasť od času prvých písomných prameňov nikdy nebola čisto poľnohospodárska. Pri výskume a vyhodnocovaní materiálu musíme brať do úvahy tento fakt. Predovšetkým to znamená, že obyvateľstvo tu žijúce malo už po stáročia možnosť, ba povinnosť zaoberať sa pravidelne inými druhmi prác ako je poľnohospodárstvo. Čiže poľnohospodárska práca tu nebola jedinou podmienkou a predpokladom existencie. Z uvedeného vyplývajú základné faktory, určujúce typ tunajšej rodiny:

a) Jej hospodárska prosperita nie je závislá iba od výnosu z poľnohospodárstva, môže v krajnom prípade existovať aj bez neho.

b) Rodinná tradícia v každom prípade, teda v bohatšej aj v chudobnejšej vrstve počíta s emancipáciou starších synov pomocou ich zárobku mimo vlastnej rodiny a čiastočným vydelením (minimálne poskytnutím stavebného pozemku) ešte za hospodársky aktívneho života rodičov.¹³

c) Z nevyhnutnosti spoločného bývania vzniká dočasné spoločné organizovanie práce, nie naopak.

d) Nositeľom rodinnej kontinuity je podľa zvyku najmladší syn. Znamená to, že v tunajšej rodine, ak berieme do úvahy jej mnohodednosť, vytvárajú sa i predpoklady pre prirodzené striedanie sa generácií — kým najmladšie dieťa dospeje, rodičia zostarnú.

Jednotlivé fázy vývoja vnútornej štruktúry rodiny v Rudnej a Kružnej by sme mohli rozlíšiť nasledovne:

a) Zložená rodina pozostávajúca z rodiny rodičov a viacerých sobášených detí s ich rodinami.

¹³ Na druhej strane z toho vyplýva, že nie je nevyhnutné, alebo potrebné vytvárať širší pôdny základ pre poskytnutie pracovnej možnosti a zabezpečenia potrieb členov rodiny. Snáď z toho vyplýva i to, že tu vo všeobecnosti nenachádzame výrazné snahy po hromadení pôdy v rámci jednej rodiny. Stretávame sa tiež s faktom, že i synovia tzv. bohatších gazdov sa v Kružnej v rámci osamostatňovacieho procesu živili ako nádenníci na veľkostatku, resp. v lesoch a v Rudnej ako baníci.

- b) Emancipovaná rodina individuálna — jednotlivé rodiny starších synov:
- c) Rozšírená rodina — skladajúca sa z rodiny rodičov a z rodiny najmladšieho syna.

Najstarší brat teda počas svojho života prechádza fázami a-b-a-c. Najmladší brat prechádza fázami (a) c-a-c, prípadne (a) c-b-a-c. Ten či onen variant sa realizuje podľa dĺžky života rodičov.

Na základe materiálu tejto štúdie sa nám zdá oddôvodnené tvrdenie, že zvykovoprávna norma uprednostňujúca najmladšieho syna vplyva na formu rodiny tak, že počíta s emancipáciou starších synov, čo znižuje jej potenciálnu možnosť vytvárať dlhotrvajúce veľké rodinné celky. Z povedaného vyplýva, že pri zatriedení tejto rodiny treba vychádzať z faktu, že tunajšia rodina sa riadi inými zásadami ako feudálna roľnícka rozšírená rodina, založená na princípe výrobnéj jednoty (ktorej fázy rastu a deľby zodpovedajú inému časovému rozpätiu a iným hospodárskym a spoločenským dimenziám), že je teda osobitným typom rodiny.

Aby sme svoj názor obhájili, pozrieme sa na daný problém z inej strany. Varianty súčasnej vidieckej rodiny geneticky vychádzajú z variantov feudálnej vidieckej rodiny, čiže musíme obrátiť svoju pozornosť na toho obdobie. Všimnime si feudálnu vidiecku rodinu z hľadiska jej zaradenia do výrobnéj štruktúry feudálnej spoločnosti a z hľadiska jej spôsobu zapájania sa do útvaru, ktorý ako celok vystupuje ako feudálna spoločnosť. Ak sa dívame na feudálnu spoločnosť z hľadiska jej možnosti zabezpečiť alimentárne požiadavky svojich príslušníkov, uvedomujeme si jej obmedzené možnosti, vyplývajúce z faktu, že extenzívne poľnohospodárstvo dokáže vyrobiť iba obmedzené množstvo nadproduktov. Výrobcom týchto nadproduktov je roľnícka rodina, ktorá spĺňa funkciu feudálnej poľnohospodárskej výrobnéj jednotky — produkuje primárnu výrobnú reprodukciu alimentárne požiadavky spoločnosti. Keďže však požiadavky feudálnej spoločnosti sa neobmedzujú iba na zaokrytie alimentárnych potrieb a feudálna spoločnosť musí kompenzovať i svoje mimoalimentárne potreby, riešila problém svojím vlastným spôsobom — roľníkov zapojila do mimoroľníckeho výrobného procesu. Táto vrstva obyvateľstva bola schopná uhradiť svoje alimentárne požiadavky zo svojich vlastných zdrojov, to znamená, že bola schopná realizovať podvojnú funkciu vo výrobnno-reprodukčnom procese. Dokladá to, napríklad, celá oblasť Slovenského rudohoria (otázky súvisiace s mestskými centrami pochávame stranou), ktorá bola posiatá baňami, hámrami a hutami, kde z väčšej časti pracovalo miestne obyvateľstvo. Akým spôsobom mohla táto binárna výrobná reprodukcia pôsobiť na rodinný útvar, vidíme na rodine v Rudnej a Kružnej.

Vo svojom prístupe k náčrtu otázok súvisiacich s klasifikáciou slovenskej vidieckej rodiny vychádzame z hľadiska príčinnej súvislosti ekonomickej klasifikácie rodiny s klasifikáciou rodinnej tradície. Ak teda chceme brať do úvahy pri klasifikácii rodiny tak ekologické, ako aj morfogénne činitele, musíme teraz venovať osobitnú pozornosť otázkam typológie rodinnej tradície. Je to potrebné aj preto, aby sme objasnili pomocné pracovné termíny používané v tejto práci i pri rozbere konkrétneho materiálu.

Pod termínom rodinná tradícia rozumieme nadstavbu rodiny. Termín rodina s tradíciou emancipácie je širší pojem, zhrňajúci v sebe i rodinu s tradíciou minorátu. Termín rodina s tradíciou minorátu používame pre typ rodiny, v rámci ktorej popri zásade rovnej deľby má isté výhody najmladší syn. Rodina s patriarchálnou tradíciou by mala v dôsledku našich úvah zahŕňať v sebe rodinu s tradíciou majorátu, t. j. typ rodiny, v rámci ktorého popri zásade „rovnej deľby“ požíva isté výhody najstarší syn. Upozorňujeme, že výhody najstaršieho a najmladšieho syna nemožno vždy stotožňovať.

Pri sledovaní samého problému vychádzame z nasledujúcich hypotéz: 1. V literatúre uvádzaná rozšírená rodina sa chápe ako rodinná forma obsahujúca potenciál rozrastania sa do širších viacgeneračných rozmerov — či už vzhľadom na minulosť — veľké rodinné nedieľy alebo na konkrétne osobitné podmienky nedávna. Tomuto typu rodiny je vlastný kolektivismus posilňovaný patriarchálnym prvkom. Určujúca zložka patriarchálneho charakteru tejto rodiny vyrastá na báze seniorátu.¹⁴ Prírodný predpoklad pre udržanie seniorátu v rodine nesie so sebou hlavne tradícia majorátu. Z tohto logicky vyplýva, že tradíciu majorátu v našich podmienkach možno považovať za súčasť patriarchálnej rodinnej tradície, čiže rodiny s patriarchálnou tradíciou. 2. Rodina s tradíciou emancipácie je nositeľom individualistických tendencií. Neobsahuje teda vnútorné predpoklady pre vytváranie tzv. veľkého nedieľu, t. j. rozšírenej rodiny žijúcej na báze nerozdeleného starootcovského majetku. Jej základnú črtu — úsilie po emancipácii starších synov privádza, či odráža tradícia minorátu v rodine. V právnohistorickej literatúre nachádzame dosť údajov o tom, že minorátne prvky vystupujú do popredia vždy v súvislosti s deľbou, naproti tomu v rodinách, kde k deľbe nedochádza, dostáva sa do popredia obyčajne cez princípy seniorátu, majorát.

Synchronicky s postulovanou zásadou rovnej deľby totiž rodinná zvykovo-právna tradícia pozná a uznáva dodnes ďalšiu dimenziu, ktorá spočíva v morfo-
genéze tradície — prvý medzi rovnými — čo spravidla v jednej vetve vývoja znamená najstaršieho syna, v inej vetve vývoja zas najmladšieho syna. Aj sama skutočnosť, že sa vyskytuje rozlíšenie „najstarší“ a „najmladší“ syn, kým ostatní sú „ostatní“ poukazuje na existenciu povedomia rozdielov medzi nimi. V čom všetkom spočívajú tieto rozdiely? Ako vplývajú na postavenie toho-ktorého syna voči ostatným členom rodiny? To sú niektoré z mnohých nezodpovedaných otázok.

V novšej etnografickej literatúre viažúcej sa k nášmu územiu sme sa — okrem viac-menej sporadických, útržkovitých a zovšeobecňujúcich konštatovaní, chápaných ako doplnkové údaje — nestrelili s otázkou majorátu a minorátu. O systematickom záujme o problém, ako sa ho usilujeme formulovať v tejto práci, nemožno hovoriť ani vo sfére styčných disciplín — hlavne právnej histórie. V právnohistorickej literatúre nachádzame súvis s našimi otázkami hlavne na úrovni údajov, menej na úrovni problémov. Keďže vychádzame zo snahy formulovať problém — forma majorátu, minorátu a forma rodiny u nás — obmedzujeme sa iba na niekoľko — podľa nášho názoru — najzávažnejších odkazov na literatúru.¹⁵

O istom medzníku vo vývoji súkromného, to znamená i zvykového práva — a z toho vyplýva i rodinnej tradície u nás — možno usudzovať z nasledovného: „Významným prínosom boli ustanovenia patentu o dedení sedliackej usadlosti v Uhorsku. Podľa patentu po zomrelom poddanom preberal dedičským právom sedliacku usadlosť n a j s t a r š í s y n (zdôraznila Z. A. R.) zomrelého s tým, že

¹⁴ „Původně a dokud záduha nebyla příliš velikou, býval stařešinou zajisté předek všech členů záduhy, když však záduha se rozšířila a přirozený starosta zemřel, nastala potřeba volby. Ještě dnes, kde záduha se obmedzuje na menší počet členů, bývá domačinem z pravidla otec nebo děd. Po nich to bývá starší člověk, nejstarší jejich bratr nebo není-li ho, nejstarší syn.“ KADLEC, K.: Rodinný nedíl, čili záduha v právu slovanském. Praha 1898, s. 19.

¹⁵ Je paradoxné, že Kadlec v rámci jedného odstavca konštatuje, že od inokoštiny je len malý krok k obyčajnej rodine rímskeho práva a na druhej strane (vzhľadom na svoje dielo) deklaratívne preberá Bogišicov názor o t o t o ž n o s t i právnej povahy inokoštiny s právnou povahou záduhy, čím v súvislosti spoločenského dosahu týchto dvoch typov znehodnotil jednu svoju ďalekosiahle tvorivú myšlienku. KADLEC, K.: c. d., s. 11.

ostatných potomkov (súrodencov) primerane odškodní . . . Zmyslom úpravy bolo, že z viacerých potomkov, rovnako vhodných hospodárov, na usadlosti mal zostať najstarší syn. To znamená, že sedliak už za svojho života vedel, ktorý z jeho synov zostane na usadlosti a u ktorých sa treba usilovať zabezpečiť živobytie mimo užívanej otcovskej usadlosti. Ďalším nesporným zmyslom patentu bolo zamedziť drobenie sedliackych usadlostí.¹⁶

Tu si treba uvedomiť, že korene uvedeného opatrenia „ako takého“ v danej historickej fáze pochádzajú z „dedičných krajín“¹⁷ a že do Uhorska boli vlastne importované a samy prešli modifikáciou nového prostredia. K otázkam z tohto vyplývajúcim sa ešte v nasledujúcom texte vrátíme. O prednostnom dedení najmladšieho syna nachádzame v literatúre zmienky vždy v súvislosti s dedením rodičovského domu. U Kadleca k otázke minorátu sa uvádza: „Skoro povšechně rozšířen jest obyčej — hovorí o Rusoch — Z. R. — (také u ostatních národů platný), že rodný dům připadá synovi nejmladšímu. Někteří spisovatelé nazývají obyčej tento minorát, avšak neprávem.¹⁸ Neběží tu o nějakou přednost nejmladšího, nýbrž o faktickou okolnost, že nejmladší syn jakožto nejméně schopný hledati existenci mimo dům, zůstává při rodičích nejdéle. Že obyčej tento jest prastarý, o tom svědčí mimo jiné např. Ruská Pravda, čl. 112 Karamaz. rkp. a Politický statut. čl. 33.“¹⁹ Je veľkou škodou pre Kadlecovo dielo, i pre nás, že tento aspekt vo svojich prácach ďalej nerozvíjal.

Všimnime si ešte ďalšie dve staré práce, v ktorých sa otázke majorátu a minorátu venovala zvláštna pozornosť. V u nás známej a citovanej Mattyasovszkeho knihe *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*,²⁰ sa k tomuto problému o. i. píše: „Keď aj rodič uprednostňuje spomedzi synov jedného alebo druhého — v skutočnosti to zvyklo pozostávať z toho, že dom, alebo intravilán uprednostnene poskytne tomu, ktorý s ním gazduje a ktorý ho v starobe opatruje.“ Potiaľto s autorom úplne súhlasíme. S jeho nasledujúcou úvahou — aj keď je vzhľadom na zovšeobecnené fakty o rozšírenosti majorátu a minorátu jedinečne kompetentná a nesmierne cenná — nemôžeme celkom súhlasiť. Pokračujeme v citácii Mattyasovszkého ďalej: „Vzhľadom na to, či ľudový zvyk uprednostňuje najstaršieho alebo najmladšieho syna, nemožno to brať ako pravidlo. Zdá sa, že na ľavom brehu Dunaja (z hľadiska celouhorskeho — pozn. K. R.) obyčajne viac uprednostňujú týmto spôsobom najstaršieho syna, ale v Oravskej, Trenčianskej a Zvolenskej župe zas práve tak sú príklady i na uprednostnenie najmladšieho syna. Ako sa toto uprednostňovanie uplatňuje, závisí od toho, kedy rodič delí svoj majetok medzi svoje deti. Ak je to v starobe, vtedy skôr dá viac najmladšiemu, pretože v tom čase sú už starší mimo domu. Ak naproti tomu rozhoduje o deľbe v čase, keď iba najstarší zo synov je schopný viesť gazdovstvo, uprednostní zvyčajne toho.“ Mattyasovszkého vysvetlenie by malo znamenať, že v najväčšej časti Slovenska („na ľavom brehu Dunaja“, kde sa stretávame s patriarchálnou rozšírenou rodinou) by malo dochádzať k deľbe čoskoro po dospení najstaršieho syna: to by však znamenalo, že tu niet veľkého priestoru pre vytvá-

¹⁶ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské reformy Jozefa II. na Slovensku*. Bratislava 1959, s. 557.

¹⁷ O dedičnom práve a dedičských zvykoch v krajinách Rakúska zoširoka informuje MATTYASOVSZKY, M. v práci *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Budapest 1904.

¹⁸ Napriek Kadlecovmu názoru sa nazdávame, že je v našich podmienkach možné o minoráte (majoráte) hovoriť, najmä ak spresňujeme, že ide o istú jeho modifikáciu (prvý medzi rovnými).

¹⁹ KADLEC, K.: c. d., s. 67.

²⁰ MATTYASOVSZKY, M.: c. d., s. 298 (pre citáciu preložila Z. R.)

ranie patriarchálnej veľkorodiny. Toto stanovisko podporuje aj citovaná interpretácia spomínaného urbáriálneho patentu.²¹

S interpretáciou tohto druhu sa naša etnografická literatúra dosiaľ nestotožňuje. Ďalej Mattyasovszkého vysvetlenie podáva majorát a minorát ako fakt, závisiaci najmä od subjektívnej vôle dodičov, aj keď zároveň poukazuje na istú súvislosť výskytu jednej alebo druhej formy s teritoriálnym delením Uhorska, čo môže aj znamenať, že príčiny tohto javu sú inde. Druhým autorom, zaoberajúcim sa minorátom a majorátom, je K. Tagányi.²² Jeho interpretácia využíva z veľkej časti Mattyasovszkého materiál. „K najzaujímavejším dedičským právnym zvykom patrí zvýhodňovanie, ktoré sa vynára pri rodičmi realizovanej deľbe (v rámci rovnej deľby — pozn. K. R.), kde raz najstarší (zvlášť v oblastiach národností Uhorska), inokedy najmladší používa výhodu (ojedinele i na Orave, v Trenčianskej, Zvolenskej župe, na Spiši, ale hlavne u Maďarov v Užskej, Boršódskej, Hevešskej, Peštianskej, Šomodskej, Valašskej a Zalašskej župe, ďalej v Sedmohradsku a napokon u Sasov).“ Tagányi ďalej hovorí: „Ako zberatelia právnych zvykov, tak i Mattyasovszkého spracovanie predkladajú príčiny tohto javu ako úplne náhodné a pripisujú ich rodičovskej vôli“, s čím — ako uvidíme ďalej (Tagányi i nesúhlasí. Aj náš materiál z Rudnej a Kružnej podporuje stanovisko, že nemožno súhlasiť s názorom, že v istom spoločenskom celku dochádzalo k uprednostňovaniu niektorého zo synov ad hoc, čiže iba podľa úvahy rodičov. Tagányi, oponujúc Mattyasovszkému, píše: „V skutočnosti sa tu stretávajú dve prastaré právne obyčaje s novodobým, rovnakú deľbu žiadajúcim zvykom.“ V tomto i v nasledujúcich konštatovaniach sa autor opiera o príklady z etnografického i historického materiálu z prostredia kultúrnych i prírodných národov. Tagányi sa ďalej domnieva, že právo prvorodenstva — majorát je bezpochyby feudálneho rázu, kým minorát je podľa jeho názoru obyčaj, ktorý sa mohol zachovať hlavne v spoločenských celkoch nezávislejších od zemepanskej vôle, ako sú napr. obce drobných zemanov, slobodníkov a nezávislejšie mestečká.

Ak teraz zhrnieme naše doterajšie kusé poznatky o majoráte a minoráte, môžeme poukázať na: 1. a) Rodinu s tradíciou majorátu; b) rodinu s tradíciou minorátu. Na základe svojich poznatkov z terénu i literatúry sa nazdávame, že v našom teréne jestvuje dostatok materiálu na rozšírenie vedomostí o oboch vyčlenených typoch rodinnej tradície, hoci málokde v rýdzej — poväčšine v latentnej podobe progresívnych deštrukcií týchto tradičných foriem.

2. Existujúce ekonomické odôvodnenie zachyteného minorátu v Rudnej a Kružnej, ako aj Rebrov a Tagányiho poukaz na súvislosť majorátu v Uhorsku s feudálnym rentovným systémom, nám dávajú ďalšie podklady pre úvahy.

3. Zdá sa dosiaľ, že minorátnu tradíciu si v rámci bývalých uhorských pomerov udržalo vo väčšej miere maďarské etnikum. Toto tvrdenie sa nezakladá len na výsledkoch výskumu v obciach Rudná a Kružná, opiera sa i o ústnu informáciu dr. Judity Morvayovej o výsledkoch výskumu pre Maďarský etnografický atlas.²³ Na druhej strane však Kadlecove hojné odkazy na slovanský materiál, podobne i Tagányiho poukazy na historický i etnografický materiál rôznej národnej proveniencie, ako aj hojný výskyt minorátnej tradície na Morave²⁴ nabádajú k obozretnosti a nedovoľujú spomenutý jav simplifikovať.

²¹ S týmto názorom sa stretneme aj u KUČERU, M.: Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10.—13. storočí. Historický časopis, 13, 1965, s. 26.

²² TAGÁNYI, K.: A hazai éltő jogszaksok gyűjtéséről I. Budapest 1919, s. 77 (pre citáciu preložila Z. R.)

²³ Za preukázanú ochotu týmto srdečne ďakujem dr. J. Morvayovej.

²⁴ Československá vlastivěda. III. Lidová kultura. Praha 1968; stať FOJTÍKA, K.: Rodinný život, s. 226.

BEITRAG ZUR KLASSIFIKATION DER DORFFAMILIE IN DER SLOWAKEI

(Aus den Materialien der Gemerer Gemeinden Rudná und Kružná)

Zusammenfassung

Das Material, das in der vorliegenden Arbeit interpretiert wird, stammt aus dem slowakisch-madjarischen ethnischen Grenzgebiet der Gemeinden Rudná und Kružná, Bezirk Rožňava. Vom ökonomischen Gesichtspunkt sind die erforschten Gemeinden ein Bestandteil des erzeichen Beckens im Slowakischen Erzgebirge. Die dortige Bevölkerung lebte seit Jahrhunderten von einer binaren Erzeugung, die in der Fertigstellung eigener Nährprodukte besand, sowie von der Industrieproduktion. Der kulturelle Charakter der erforschten Gesellschaftsstruktur fußt jedoch in wesentlichem Maße auf dem Ackerbauwesen. Die gesammelten Informationen dienen der Autorin als Grundlage für ihre Betrachtungen, wobei sie auch den sozialen und den gewohnheitsrechtlichen Gesichtspunkt nicht außer acht läßt. Mit Rücksicht auf diese breitere Betrachtungsgrundlage erfährt ihre innere Familienstruktur eine detailliertere Behandlung, und es treten starke, bisher nicht ausgenützte morphogene Elemente zutage, die nach Ansicht der Autorin auch eine genauere Klassifikation der Familie in der Slowakei überhaupt erfordern.

Das Grundproblem der Arbeit ergibt sich aus dem Hinweis auf die Existenz gewisser Formen des Majorats und des Minorats als Familientradition und deren Einfluß auf die Form der Familie. Synchronisch mit dem postulierten Prinzip einer gleichen Teilung kennt und anerkennt die gewohnheitsrechtliche Familientradition eine Ausweitung, die auf der morphogenen Tradition beruht — der erste unter gleichen —, was in einem Entwicklungszweig der gewohnheitsrechtlichen Tradition den ältesten Sohn bedeutet, in dem zweiten wieder den jüngsten Sohn (wobei die Bevorzugung des einen oder des anderen nicht immer zur Gänze gleichzustellen ist.)

Im Zusammenhang mit dem Majorat und dem Minorat noch eine Bemerkung: es ist nicht möglich, auf einer Ebene die Institution des Majorats (und des Minorats) in der Familientradition der Slowakei zu klassifizieren, oder sie z. B. mit der Form, wie sie im deutschen Stammeserbrecht zum Vorschein kommt, zu vergleichen. Aus dem Material der erforschten Gemeinden geht hervor, daß die gewohnheitsrechtliche Tradition, die den jüngsten Sohn bevorzugte, auf die Familie einen solchen Einfluß ausübte, daß sie mit einer Emanzipation der älteren Söhne mit Hilfe ihres Verdienstes außerhalb der eigenen Familie rechnete, wodurch die Voraussetzungen und Möglichkeiten für langexistierende Großfamilien vermindert werden. Diese Familienform bezeichnet die Autorin mit dem Ausdruck *Familie mit der Tradition der Emanzipation*; der Termin charakterisiert auch die grundlegende traditionelle Ethik in der geistigen Gemeinschaft der Familie. Die Familie mit der Tradition der Emanzipation hebt sie als besonderen Typus hervor, und stellt sie auf denselben Stand, wie die bäuerliche Großfamilie mit patriarchalischer Tradition, in der — ihrer Ansicht nach — über das Senioratsprinzip naturgemäß die Tradition des Majorats in der Familie zur Geltung kommt. Eine solche Betrachtung der Gliederung der Familientypen führt zur Frage nach der Häufigkeit des Vorkommens einer patriarchalen Großfamilie in der Slowakei, die eine Korrektur zu Ungunsten dieses Familientypus erfordert.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания XX, 1972, № 3.
Издаётся четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE
Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang XX, 1972, Nr. 3, Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume XX, 1972, No. 3.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE
revue de l'Académie slovaque des sciences
Anné XX, 1972, No. 3. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS
Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XX, 1972, číslo 3. — Vychádza štyri razy do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka Dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: prof. Dr. Rudolf Bednárík, Dr. Soňa Burlasová, Dr. Emilia Horváthová,
Dr. Soňa Kovačevičová, Dr. Jaroslav Kramářík, Dr. Michal Markuš, doc. Dr. Ján Michálek,
Dr. Ján Mjartan, Dr. Štefan Mruškovič, doc. Dr. Ján Podolák

Technická redaktorka Jarmila Macherová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—, celoročné predplatné Kčs 80,—
Výmer PIO 2385/49-III/2

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972